

САСТАРЭЛЫЯ АБАРОНЧЫЯ НАЗВЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

А. В. Макарэвіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, alyksandrmakarevich@yandex.by

У артыкуле даецца лексіка-семантычная характарыстыка састарэлым абарончым назвам у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Прасочваецца гісторыя ўжывання асобных намінацый, напрыклад, *астрог*, *бакишта* (*башта*), *бастыён*, *веркі* і інш. у беларускай мове. Адзначаецца, што ў слоўніках семантыка некаторых адзінак вызначаецца па-рознаму. На думку аўтара, у лексікаграфічных выданнях асобныя састарэлыя адзінкі мэтазгодна пазначаць адпаведнымі паметамі (*саст.* ці *гіст.*) або даваць каментарыі з якасна-часовай характарыстыкай найменняў.

Ключавыя словы: састарэлая лексіка; архаізм; гістарызм; слоўнік; лексіка-семантычная характарыстыка; памет.

Нашы продкі яшчэ са старажытных часоў, каб бараніць свае землі ад захопнікаў, будавалі розныя ўмацаванні. Як піша гісторык М. Ткачоў, развіццё на Беларусі ваеннай думкі, тактыкі абароны і аблогі прымушала тагачасных ваенных дойлідаў вынаходзіць рацыянальныя сродкі абароны, найбольш прыстасаваныя для мясцовасці [14, с. 79].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове захаваліся абарончыя назвы, якія адносяцца да састарэлай лексікі. Для семантычнага аналізу, выяўлення адметнасцей іх фіксацыі ў лексікаграфічных выданнях намі ўзяты адзінкі (больш за 50 лексем), напрыклад, *астрог*, *бакишта*, *бастыён*, *блакгаўз*, *веркі*, *замак*, *кофр*, *кронверк*, *лажамент*, *равелін*, *флеш*, *фланк*, *шанец* і інш.

Паводле лексіка-тэматычнай характарыстыкі састарэлыя абарончыя адзінкі можна аб'яднаць у наступныя групы з адпаведнымі ўмоўнымі назвамі. У групу «Замак» уключаем словы *замак* 'сярэдневяковая крэпасць', *бастылія* 1 'умацаваны замак у перыяд сярэдневякоўя', *брама* 'варота замка, крэпасці', *бург* 'умацаваны замак у Заходняй Еўропе перыяду сярэдневякоўя', *данжон* 'галоўная вежа ў сярэдневяковым замку', *кастэлян* 2 і *кашталян* 'камендант замка' і інш.

Да групы «Крэпасць» адносяцца састарэлыя лексемы *крэпасць* 'умацаваны пункт з пастаянным гарнізонам, узбраеннем і прыпасамі, прызначаны для кругавой абароны і доўгай барацьбы ва ўмовах асады', *ба-*

стыён ‘пяцівугольнае ўмацаванне ў выглядзе выступу сцяны ў даўнейшых крэпасцях для вядзення бакавога агню’, *бастылія* 2 ‘крэпасць і адначасова турма ў Парыжы XIV–XVIII ст.’, *камендант* 1 ‘начальнік войск крэпасці або ўмацаванага раёна’, *гаўптвахта* 2 і *кардэгардыя* ‘каравульнае памяшканне ў крэпасці, горадзе (XVII–XIX ст.)’, *крэмль* ‘унутраная гарадская крэпасць у старажытных рускіх гарадах’, *кронверк* ‘абаронная прыбудова ў старых крэпасцях’, *рэтырада* (*рэцірада*) 2 ‘умацаванае месца ў крапасных збудаваннях і на палявых пазіцыях для абароны ў выпадку адступлення’, *фартэцыя* ‘невялікае ўмацаванне, крэпасць’, *форт* ‘умацаванне доўгатэрміновага або часовага характару, якое з’яўляецца часткай крэпасці ці самастойным апорным пунктам, прызначаным для абароны’, *цытадэль* ‘найбольш умацаваная ўнутраная частка горада або крэпасці, прыстасаваная да самастойнай абароны, а таксама крэпасць наогул’.

Групу «Умацаванні» складаюць *дзот* ‘умацаваны абаронны агнявы пункт у выглядзе зямлянкі’, *дзядзінец* і *дзяцінец* ‘цэнтральная частка старажытнага горада, умацаваная валамі, а пазней – мураванымі сценамі і драўлянымі вежамі’, *люнет* 1 ‘палявое ўмацаванне, якое складаецца з аднаго–двух валоў (бруствераў) і рова ўперадзе’, *лажамент* 4 ‘невялікі акоп для пяхоты або гармат’, *люнет* ‘палявое ўмацаванне, якое складаецца з аднаго–двух валоў (бруствераў) і рова ўперадзе’, *рэдан* 1 ‘старадаўняе палявое ўмацаванне (роў, акоп) у выглядзе павернутага да праціўніка вострага вугла’, *рэдуіт* ‘апорны пункт у палявым або ў доўгачасовым умацаванні’, *рэтрашэмент* ‘ваеннае ўмацаванне, размешчанае ззаду галоўнай пазіцыі таго, хто абараняецца’, *фланк* ‘бакавы ўчастак палявога або крапаснога ўмацавання, прызначаны для прыкрыцця яго з бакоў і для падоўжнага абстрэлу подступаў да суседніх умацаванняў’, *флеш* ‘старадаўняе палявое ўмацаванне ў форме тупога вугла’ і інш.

Да абарончых назваў прымыкаюць састарэлыя адзінкі *баліста* 1 ‘старажытная ваенная асадная машына для кідання камянёў, бяргвенняў, бочак з запаленай смалой і інш.’, *вінея* ‘асаднае збудаванне на катках са сценамі і страхой з дошак, пакрытых шкурамі, якое выкарыстоўвалася ў старажытнарымскай арміі’, *гелеполь* ‘перасоўная шматпавярховая драўляная вежа, якая ў старажытнасці выкарыстоўвалася пры асадзе крэпасцей’, *катапульта* 1 ‘прыстасаванне для кідання на вялікую адлегласць камення, бочак з запаленай смалой і пад., якое прымянялася пры асадзе крэпасцей’, *таран* 1 ‘старажытная прылада ў выглядзе бярвёна з металічным наканечнікам, прымацаваным ланцугамі да перасовачнай вежы, якой разбівалі крапасныя сцены’, *франдзібола* ‘сярэдневяковая

кідальная машына, якая выкарыстоўвалася пры асадзе крэпасцей», *эскалада* ‘авалоданне сцяной крэпасці пры дапамозе штурмавых лесвіц’.

Гісторыю ўжывання некаторых абарончых назваў у сучаснай беларускай мове прааналізуем больш падрабязна. Паходжанне назвы *астрог* ў «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» тлумачыцца наступным чынам: *астрог*, *вастрог*. Рус. *острог* ‘частакол, умацаваны гарадок, турма’, укр. *остріг* ‘пляцень з крышай’, ‘турма’, польск. *ostrog* ‘частакол, умацаванае месца, замак’, ‘турма ў царскай Расіі’ (гэта значэнне, відаць, з усходнеславянскіх моў), чэш., славацк. *ostroh* ‘адгор’е, мыс’, славен. *ostrog* ‘умацаванае месца’. Ст.-слав., ст.-рус., ст.-бел. *острогъ* ‘частакол, умацаванае месца)...’ [19, т. 1, с. 184–185]. «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» адзінку не фіксуе. Упершыню да састарэлай лексікі *астрог* ‘турма’ залічылі складальнікі «Руска-беларускага слоўніка» (1953). Аўтары «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы для сярэдняй школы» (1966) змясцілі два значэнні гэтай намінацыі: *астрог* ‘1) месца, дзе ўтрымліваюцца зняволеныя; турма; 2) даўней: умацаваны горад, абнесены частаколам’ [1, с. 40]. Зазначым, у перавыданні слоўніка (1990) даецца толькі першае значэнне: *астрог* ‘ізаляванае памяшканне для ўтрымання зняволеных; турма’ [2, с. 51]. З паметай *уст.* (устарэлае – А. М.) лексема пазначана ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (1977–1984): *астрог* уст. ‘1) месца, дзе трымаюць зняволеных; турма; 2) у старажытнасці – умацаваны горад, абнесены тынам’ [15, т. 1, с. 289]. «Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў» (2007) С. Струкавай і «Вялікі слоўнік беларускай мовы» (2012) Ф. Піскунова адзначаюць састарэлую назву *астрог* толькі са значэннем ‘турма’. Аўтары «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы для школьнікаў» (2009) далі наступную дэфініцыю мнагазначнаму слову: *астрог* ‘1) устар. умацаваны горад, абнесены тынам; 2) месца зняволення, будынак, дзе ўтрымліваюцца асобы, пазбаўленыя волі’ [17, с. 50]. Ёсць разыходжанні ў лексікаграфічным адлюстраванні наймення *астрог* і ў аднатомным тлумачальным слоўніку сучаснай беларускай літаратурнай мовы, напрыклад, у выданні 1996 г. падаецца: *астрог* ‘1) у старажытнасці: горад, абнесены частаколам; 2) тое, што і турма (уст.)’ [16, с. 70]. Складальнікі «Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы» (2016) спарадкавалі семантыку састарэлага слова, зафіксаваўшы *астрог* у першым значэнні паметай *гіст.* (гістарычнае), а ў другім – паметай *уст.* (устарэлае): *астрог* ‘1) горад, абнесены частаколам (гіст.); 2) тое, што і турма (уст.)’ [18, с. 90].

Пісьмовыя помнікі XVI ст. сведчаць, што для абароны ад нападу ворага нашы продкі будавалі *бакиты* (*башты*). Паводле «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», *башта*, *бакшта* ‘абаронная вежа. напервѣй

стрѣляно до одноѣ бакшты, которая есть надъ Улою (ЛЗР, III, 141, 1578)' [4, т. 1, с. 208]. З часам гэта старабеларуская назва набыла яшчэ адно значэнне. Так, лексікограф І. Насовіч у «Слоўніку беларускай мовы» (1870) тлумачыць: *бакишта* '1) гауптвахта, тюрма; 2) башня (старинное). *Живець возле бакшты; баишта* 'то же что *бакишта* во всехъ знач.' [7, с. 13]. Лексема фіксуецца слоўнікамі беларускай мовы 20-х гадоў XX ст. Напрыклад, у «Руска-беларускім слоўніку» (1928) рускае *баишня* перакладаецца як вежа, *бакишта* [8, с. 10]. Пазнейшыя лексікаграфічныя выданні мінулага стагоддзя, найперш тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы, састарэлую назву *бакишта* (*баишта*) не змяшчаюць. Можна пагадзіцца са складальнікамі «Школьнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» (2013), якія аб'ядналі два значэнні састарэлай лексемы: *бакшита* ўстар. 'вежа, астрог у замку' [6, с. 58].

У наш час *бакишта* ўжываецца ў гістарычнай літаратуры як сродак узнаўлення каларыту сярэднявечнай эпохі, прычым толькі са значэннем 'абаронная вежа'. Так, С. Струкава ў «Слоўніку архаізмаў і гістарызмаў» (2007) фіксуе лексему ў адным значэнні: *бакишта* [ст.-бел. *бакишта, баишта* – абаронная вежа] 'вежа. *Непадалёку ад брамы стаяла дубовая бакшита вышынёю ў пяць коп'яў* (Л. Дайнека. Жалезныя жалуды, 52)' [12, с. 55].

Ф. Піскуноў лічыць, што ў актыўны ўжытак можа вярнуцца амаль кожнае састарэлае слова, таму лексему *бакишта** (вежа; гаўптвахта) падае як мнагазначную без усякіх памет, пазначае спецыяльным надрадкавым сімвалам, які адлюстроўвае яе стылістычныя магчымасці. У прадмове да свайго слоўніка ён піша, што «на сучасным этапе *спавядальнага* развіцця мовы гіпакратаўскаму прынцыпу «не нашкодзь» адпавядала б больш мяккая атрыбуцыя тых слоў, якія маглі б ужывацца ў стылістычна афарбаваных кантэкстах. У нашым выданні з мэтай такой атрыбуцыі ўжываецца спецыяльны надрадкавы сімвал * (зорачка), якім перш за ўсё пазначаюцца словы, штоносяць выразна экспрэсіўныя ацэнкі асобы і патрабуюць ад карыстальніка пэўнай перасцярогі, каб не дапусціць некарэктнасці ў камунікацыі» [9, с. VI].

Запозычанне *бастыён* у лексікаграфічных выданнях падаецца парознаму. На думку складальнікаў «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы», гэта найменне запозычана, магчыма, з французскай мовы праз пасярэдніцтва нямецкай [19, т. 1, с. 326]. Як мнагазначная адзінка яно змешчана ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы для сярэдняй школы» А. Баханькова (1966): *бастыён* '1) старадаўняе ўмацаванне: пяцівугольны выступ вала або крапасной сцяны для вядзення бакавога агню; 2) *перан.* надзейная апора, абарона' [1, с. 50]. Складальнікі «Тлумачальнага

слоўніка беларускай мовы» (1977–1984) зарэгістравалі галіцызм толькі ў першым значэнні, а пераноснае – знялі: *бастыён* ‘даўняе ўмацаванне ў выглядзе пяцівугольніка, якое будавалася па вуглах агароджы крэпасці’ [15, т. 1, с. 348]. Гэтую практыку «падхапілі» аўтары пазнейшых лексікаграфічных крыніц, напрыклад, А. Булыка ўдакладняе семантыку састарэлага слова, але не ўказвае пераноснае значэнне адзінкі: *бастыён* (фр. *bastion*) ‘пяцівугольнае ўмацаванне ў выглядзе выступу сцяны ў даўнейшых крэпасцях для вядзення бакавога агню’ [3, т. 1, с. 211]. Складальнікі «Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы» (2016) таксама фіксуюць адно значэнне і пры гэтым скарачаюць дэфініцыю галіцызма: *бастыён* ‘крапасное ўмацаванне пяцівугольнай формы’ [18, с. 106]. Такая падача семантыкі састарэлага слова ў даведніках уплывае, напрыклад, на агульнапрынятую ў беларускім мовазнаўстве класіфікацыю гістарызмаў. Паводле «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы для сярэдняй школы» А. Баханькова (1966), *бастыён* з’яўляецца семантычным гістарызмам, а ў астатніх выпадках – гэта лексічны гістарызм. Таму, нашу думку, у тлумачальных слоўніках сучаснай беларускай мовы мэтазгодна адлюстроўваць усе значэнні састарэлых адзінак.

Упершыню да састарэлай лексікі вайсковае найменне *веркі* залічылі аўтары «Руска-беларускага слоўніка» (1953) і ўказалі таксама і сферу ўжывання: *веркі ваен. уст.* [10, с. 53]. З аналагічнымі паметамі гэта назва змешчана ў «Беларуска-рускім слоўніку» (1962). Тлумачальныя слоўнікі сучаснай беларускай мовы яе не зарэгістравалі, складальнікі «Слоўніка беларускай мовы» (1987) найменне *веркі* фіксуюць як ваеннае без паметы *уст.*, можна сказаць, вяртаюць яго ў склад агульнаўжывальнай лексікі: *веркі* ваен. [11, с. 133]. А. Булыка ў «Слоўніку іншамоўных слоў» (1999) таксама тлумачыць запазычанне з нямецкай мовы без усялякіх памет: *веркі* (ням. *Werk* = умацаванне) ‘агульная назва розных абаронных збудаванняў у крэпасцях (бруствераў, фортаў і інш.)’ [3, т. 1, с. 283]. Адзначым, ва ўсіх слоўніках беларускай мовы лексема выкарыстоўваецца толькі ў множным ліку, Ф. Піскуноў слухна падае яе як вайсковую, а не ваенную назву, аднак фіксуе яе ў адзіночным ліку без усякіх памет: *верк* вайск. [9, с. 165].

У старабеларускай мове мнагазначная лексема *замак* вядома з канца XV ст., напрыклад, «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» фіксуе чатыры значэнні: *замак* I ‘1) умацаванае жыллё феадала; 2) рэзідэнцыя караля; цэнтр адміністрацыйнай адзінкі; 3) крэпасць, умацаваная частка горада; 4) месца зняволення, турма’ [5, вып. 11, с. 24–26]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове семантыка састарэлай намінацыі звужалася, лексікаграфічныя крыніцы звычайна змяшчаюць яе з двума значэннямі,

напрыклад: *замак* (польск. *zamek* < чэш. *zamek*) ‘1) сярэдневяковая крэпасць, умацаванае жыллё феадала; 2) вялікі панскі палац’ [3, т. 1, с. 498]. У даведніках запазычаная з чэшскай мовы лексема падаецца па-рознаму, напрыклад, «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (1977–1984) змясціў тры значэнні: *замак* ‘1) умацаванае жыллё феадала; 2) палац, вялікі памешчыцкі дом; 3) *уст.* назва некаторых турмаў, астрогаў’ [15, т. 2, с. 336]. С. Струкава ўдакладніла сямантыку назвы: *замак* ‘1) умацаванае жыллё феадала; каралеўскі або княжацкі палац; 2) назва некаторых турмаў, астрогаў’ [12, с. 189]. Складальнікі аднатомнага тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы скарацілі дэфініцыю састарэлай лексемы, прычым у другім значэнні знялі памету *уст.*: *замак* ‘1) палац і крэпасць феадала; 2) назва некаторых палацаў, турмаў’ [18, с. 271]. На наш погляд, у тлумачальных слоўніках сучаснай беларускай мовы абарончую назву *замак* мэтазгодна змяшчаць так: *замак* ‘1) умацаванае жыллё феадала; каралеўскі або княжацкі палац; 2) назва некаторых турмаў, астрогаў (*саст.*)’.

У старабеларускай мове выкарыстоўвалася і лексічная адзінка *замкавае*, якая мае непасрэднае дачыненне да *замка*. Як піша С. Струкава, «*замкавым* называлі павіннасць насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага па будаванні і рамонце замкаў. Да XVI стагоддзя гэта была адна з асноўных дзяржаўных павіннасцей, паколькі ўтрыманне некаторых замкаў і іх частак ляжала на дзяржаўным скарбе. Калі ж феадал будаваў уласны замак, яго падданыя да дзяржаўнага падатку не прыцягваліся. У XVI стагоддзі замкавы падатак набыў характар мясцовай павіннасці, з сярэдзіны XVI стагоддзя часткова пераводзіўся на грошы» [13, с. 458].

Пераважная большасць састарэлых абарончых назваў з’яўляецца запазычанымі з розных моў, прычым найбольш адзінак прыйшло ў беларускую мову з французскай (*гласіс, кардэгардыя, кофр, лажамент, люнет, равелін, рэдан, рэтырада* і інш. (26 адзінак), нямецкай (*блакгаўз, бург, веркі, гаўпт-вахта* 2, *кронверк*), з лацінскай (*вінея, баліста, кастэлян* 2), з грэчаскай (*акропаль*), рускай (*дзот, дот*), італьянскай (*бастэя*) і інш. Уласнабеларускімі з’яўляюцца састарэлыя словы *бакішта, стрэльня, перадполле* і інш.

У асноўным абарончыя назвы з’яўляюцца монасмантамі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, аднак ёсць асобныя прыклады мнагазначных слоў, напрыклад, *бастылія, каземат, фланкіраванне* і інш.

Такім чынам, можна зрабіць вывад, што назвы абарончых збудаванняў з’яўляюцца неад’емнай часткай састарэлай лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Пераважная большасць адзінак – запазычанні з розных моў (французскай, нямецкай, грэчаскай, рускай і інш.). Паводле сямантычных характарыстык у асноўным яны з’яўляюцца адназначнымі

словамі. У лексікаграфічных крыніцах некаторыя састарэлыя адзінкі падаюцца па-рознаму. Ёсць словы, якія выйшлі з актыўнага ўжывання, аднак адпаведных памет ці храналагічных каментарыяў не маюць (*бастэя, блакгаўз, курціна* 2 і інш.). Неабходна далейшае спарадкаванне такіх лексем у даведніках сучаснай беларускай мовы, напрыклад, змяшчаць пры іх паметы *саст.* або *гіст.* ці даваць адпаведныя храналагічныя каментарыі непасрэдна ў слоўнікавым артыкуле.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Баханькоў, А. Я.* Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для сярэдняй школы / А. Я. Баханькоў, І. М. Гайдукевіч, П. П. Шуба. – Мінск : Нар. асвета, 1966. – 324 с.
2. *Баханькоў, А. Я.* Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / А. Я. Баханькоў, І. М. Гайдукевіч, П. П. Шуба. – 4-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Нар. асвета, 1990. – 396 с.
3. *Булыка, А. М.* Слоўнік іншамовных слоў : У 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 1–2.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : Вып. 1 : А – Биенье / Гал. рэд. А. І. Жураўскі; Склад. : Т. І. Блізнюк [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 295 с.
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : Вып. 11 : Заменивати – Зашкодзити / Склад. : Р. С. Гамзовіч, З. М. Кудрэйка, В. У. Мяснікова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 278 с.
6. *Малажай, Г. М.* Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы : дапам. для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Малажай, Л. І. Яўдошына. – Мінск : Аверсэв, 2013. – 478 с.
7. *Насовіч, І. І.* Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск : БелСЭ, 1983. – 756 с. (Факс. выд. : СПб : Типогр. Император. Акад. Наук, 1870).
8. *Некрашэвіч, С. М.* Расійска-беларускі слоўнік / С. М. Некрашэвіч, М. Я. Байкоў. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва. – Менск, 1928. – 728 с.
9. *Піскуноў, Ф. А.* Вялікі слоўнік беларускай мовы : Арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка каля 223 тысяч слоў / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Зміцер Колас, 2012. – XVI + 1196 с.
10. Русско-белорусский словарь – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 788 с.
11. Слоўнік беларускай мовы : Арфапія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР; Пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
12. *Струкава, С. М.* Слоўнік і гістарызмаў (па творах беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі) / С. М. Струкава. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 655 с.
13. *Струкава, С. М.* Лексіка беларускай мовы : гісторыя і сучаснасць / С. М. Струкава; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 776 с.
14. *Ткачоў, М. А.* Абарончыя збудаванні заходніх зямель XIII–XVIII стст. / М. А. Ткачоў; рэд. П. А. Раппапорт. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 148 с.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т., 6 кн. / рэдкал. : К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984.

17. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
18. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў / уклад. : І. Л. Капылоў, С. Я. Рапацэвіч. – Мінск : Саврем. шк., 2009. – 480 с.
19. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.
20. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : У 14 т. Т. 1 : А – Бячэйка / В. У. Мартынаў [і інш.]; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 440 с.